

Az egykori olvasó régen hozzászólt (a vonathoz és) a gázvilágításhoz, már megcsodálhatta az elektromos lámpák fényerejét is, de még sokáig használt gyertyát és petróleumlámpát. A világ-irodalom ezen évtizedekben írott történelmi regényeinek szerzőit erősen foglalkoztatta a gyertya-fény varázsa, és ez nyilván izgatta az olvasót is. Ugyan milyen lehetett kilencszáz gyertya együttes fénye? Milyen az ezzel megvilágított hajóhid, a színpad, a bálterem? Hozzátehetem, a cikk megjelenésének időpontjára az 1847-ben kiégett Német Színház épületét lebontották már a Gizella – ma: Vörösmarty – téren, de sokan tudhatták, hogy az egykori pompás épületnek 1814 körül a csodájára jártak. Tudták, hogy a három császár találkozásának okot adó Bécsi Kongresszus idején még különálló város volt Buda és Pest, amelyeket szétszedhető hajóhid kötött össze. Vajon kiknek jutott eszébe Budára, ebbe a kiépületlen, sivár tartományi központba elhozni a nagy hatalmú „szuverénokat”? Hogy fölkeressék az 1838-as árvíz előtti, már talán nyüzsgő, de – ahogy egyebek között Széchenyi Istvántól tudjuk – porba-sárba ragadtan szegényes Pestet? Még ha a Szentpétervárra hazatérő cárnak ez útjába is esett. Buda-Pestre jött tehát az újdonsült Porosz Királyság ura, III. Frigyes Vilmos is – büszkélkedhetett Vay Sándor egykori olvasója. Mert I. Ferenc 1814-ben még fontosnak tartotta, hogy kedvét keresse a katonái és tisztjei jelentős részét adó magyarságnak, ami nem sokáig maradt így, ahogy ezzel az újságot olvasó tisztában lehetett.⁴

A kötet más lapjain többször találkozunk Martinovics Ignác alaposan kiszínezett legendájával,⁵ akit társaival együtt az itt olvasható történetekben roppant kedélyesnek mutatkozó I. Ferenc fejeztetett le. Aki idáig jutott, elképzelhette, hogyan hódította meg a „daliás” – bálolni szerető – Sándor Lipót nádor az ártatlan (vagy ki tudhatja?) magyar szépségeket, mielőtt levezényelte a Martinovics elleni koncepciókért. Mivel a per minden titka (Martinovics és társai „bűneivel” együtt) a császári irattár mélyén gondosan elzárva rejtőzött, még az érdeklődő sem tudhatott arról, hogy azt a „népszerű” nádor szervezte meg olyan sikerrel, hogy 1795 májusában a budai Vár falain (és alatta) igen sokan tolongtak, mert meg kellett nézniük „urak” lefejezésének ritka látványosságát.

Az egykori budai és pesti polgár régen hozzászólt a politikai hirdetésekhez, amelyek őt akarták valamiről meggyőzni. A század elején használt írott propaganda viszont még inkább az alattvalói hűséget és tiszteletet kívánta kifejezni – magyar újságok eredeti változatában is magyarul.⁶ (Amit egyik uralkodó sem érthetett – volna.) Azt persze 1914 előtt nem sejtette senki, ha történetesen férfi volt, hogy néhány év múlva valamelyik galíciai harctér lövészárkában éli át, amint a költői hajlamú cár utóda egyoldalúan értelmezi a Szent Szövetség fölbonthatatlanságát, és tüzéségi ösztözet zúdítat rájuk. Ehelyett inkább azon töprengettek, milyen is lehetett I. Ferenc császár többször említett – és „jópofának” hangzó – „lerchenfeldi dialektusa”, amit persze csak kortársai ismerhettek föl.⁷ Vay Sándor írásaiban találkozhattak a magyarnyelvűségért folytatott dicső harc egykori fordulataival is, amit közelebb érezhettek magukhoz. A díszmagyar (ruhák) virágkorában nyilván érdeklődéssel olvastak azok – és mellette a magyar tánc – egykori sikereiről. (Az újságok szerint az uralkodóház tagjai is zsinóros „atillában” pompáztak, abban próbálgatták a „lassú” lépéseit!) A hangulatos – és idealizált – „érdekességek” a nemzeti érzésre hivatkozva és a visszatekintő elnéző fölényével idéztek anekdotaszerű történetecskéket egykori nagyurakról – előszeretettel a Habsburg-ház tagjairól. Eme egyvelegben megelevenedtek a századelő csodálatra méltó báljai, amelyekről igen megrendítő – és nehezen elképzelhető – esetek is kiderültek. Ezek egyikén egy pesti szépasszony tánc közben élettelenül maradt a Károlyi-palota dúsgazdag urának karjaiban. Még csak nem is szerelmi fölbuzdulásból halt meg, hanem „közönséges” szívroham következtében. Akik a századfordulón magyarul olvastak, a „boldog békeévek” megbocsátást sugárzó hangulatát szívták magukba. Hiszen a világ mégiscsak kényelmesebbé vált, noha elvesztette hajdani – anekdotabeli – kedélyességét. Ez is segítette őket, hogy feledjék a parlamentben használt, gyakran útszéli hangot, az indulatos szónoklatokat és a híres jelenetet, amelyben egy „hős” ellenzéki képviselő revolverével rálő a gyűlölt Tisza Istvánra, a bíróság viszont minden büntetés alól fölmenti. És persze ne gondoljanak arra se, ami nem is tartozik ide, de kiváltotta az utószó írójának elégedetlenségét: a nyomor és szenvedés említés nélkül maradt. Csak annyit kell ehhez hozzátennem: ennek az idillnek a középpontjában a hagyományos családmódel áll: I. Ferenc császár nem győzi – igen kedvesen és tőle meglepő figyelmességgel – inteni még nőtlen (magyar) főurait, hogy minél előbb házasodjanak meg, s legyen sok gyerekük. Olvashatjuk a „minden városban más nő” kívánatos gyakorlatától induló Széchenyi romantikus szerelmi történetét, ami a krisztinavárosi templomban kötött boldog házasságba torkollott. Arra viszont sehol a leghalványabb utalást sem találjuk, hogy azonos neműek

bárkiben érzéseket (vágyakat) lobbantanának föl. (Tegyük hozzá: ha a szerző ilyesmivel kísérletezett volna, biztosra vehetjük, hogy a közlést intéző szerkesztő azt maradéktalanul kihúzza. Akkor is, ha ő maga harsányan tüntetett Budapest utcáin a sajtószabadságért.)

„Fiatal, boldog párok, ha éntőlem kérnének tanácsot, hová rejtőzzenek el néhány óra boldogsággal, rögtön Dalmáciába zavarnám őket. Le Raguzáig,⁸ vagy még tovább...” A szerző ezután a tenger látványáért és a sok színes virágért lelkesedik, amelyek szebbek, élénkebbek és olcsóbbak, mint a Margitszigeten. „Kedvüket lelhetnék itt a nagyon boldog emberek, mikor még a magamfajta morózus íródeák is szebbnek találta a mindenséget, mikor még az ilyen fakó íródeáknak a szobája is színültig volt virággal. Asztal, szék, szekrény mind-mind csupa rózsa.” Dalmácia-nosztalgiaímon kívül azért idézem az álmodozó „költő” prózai sorait, mert Vay Sándor eme – a kötetben nem szereplő – írásban Kászonyi Dánielnek állít emléket.⁹ Aki ekkor már majd’ húsz éve halott, és az ő apja szabadságharcos, majd emigrációbeli barátja volt. Amikor Sarolta/Sándor életébe belépett, kalandos történeteivel fölgyújtotta a négy-öt éves kislány ébredező képzeletét. Aztán jó néhány évre eltűnt, valójában nem náluk volt nevelő. Amikor Sarolta nagymamájával Lipcsébe érkezik tanulni, Kászonyi pártfogásába veszi a tizenegy éves leánykát. Ő hozza vissza első nagy kalandjából, miután angol leánytársával megszökött az intézetből. „Dani bácsi” egy távolabbi vasútállomáson talált rá, és nagyot nevetett, amikor a kislány ekként védekezett: „azt gondoltam, így szokás szert tenni koronázatlan királynőkre”. A késői olvasó kedve szerint értelmezheti e félmondatot. A nosztalgikus emlékezés szerint Kászonyi nem tudta átlátni saját forradalmi romantikáját a kislányba, ehelyett Saroltát a Napóleon-kultusz nagyság- és dicsőségeszménye nyűgözte le. A sikeres újságíró a zárai hotelben szeretettel és csodálattal gondolt a Nagy Idők¹⁰ Nagy Tanújának pártfogó szerepére, de nem azonosult lázadó szellemével. Vay Sándor érzelmes, kissé korszerűtlen hangja nem vall „morózus”, megkeseredett egyéniségre. Viszont kitapintható benne az ő szépségre fogékony, együttérzésre kész, *adakozó* – nem *szerező* – világnézete.

•

Közismert, hogy Vay Sarolta 1859-ben grófkisasszonynak született, de író akart lenni, s úgy gondolta, hogy a nagyszámú napi- és hetilap „szerkesztő urainak” társaságába nőként nem kerülhetne be, ezért Sándornak nevezte magát, és férfiruhában járt, férfiként viselkedett. Hiába küldte előkelő családjá német, majd magyar egyetemekre tanulni, ő „csak” sikeres újságíró lett. A sikeres szerzőket pedig érdemes volt kötetben is kiadni, mert műveiket – a jelek szerint – meg is vették. Az OSZK-ban Vay Sándor (és Sarolta) neve alatt (ha jól számoltam) tizenkilenc kötetet tartanak nyilván.

Szorgalmas kutatók arra az eredményre jutottak, hogy a korban szép számban voltak sikeres írónők. Közülük a legelismertebb, Beniczky Lenke,¹¹ aki a nemzet nagyra tartott írójának, Bajza Józsefnek a lánya volt, egy híres könyvkiadó elvált felesége, a második férjével sokat utazgató, tisztos, előkelő társaságbeli úriasszony. Ráadásul az eladható példányszámok tekintetében ő volt a siker mércéje.¹² A többi szoknyában pompázó íróhíresség is polgári körülmények között élt, ámár nem mindig gondtalan bőségben, de a beilleszkedés határozott szándékával. Úriasszonyok akartak lenni, munkáik, szellemük és egyéniségük elismertetésére törekedtek. A férfinéven világszerte ismert George Sand is azáltal lehetett (persze olvasóvonzó bestsellerregényein kívül) izgalmas téma, hogy híres férfiak sokaságát csábította ágyába – és házába. Úgy látszik számos emlékiratból, hogy az „éjszaka” világa a férfiaké volt, noha nők nélkül nem úgy működött volna, ahogyan ezt sok kiváló író megörökítette. A „kilengések”, a mámor, sőt a kábulat viszont hozzátartozott a művészlét közkeletű elképzeléséhez. Közéjük vágyott Sarolta grófkisasszony abban a (tév)hitben, hogy ez az életforma egyaránt elősegíti a hőn áhított írói sikerét, s egyúttal mentességet kínál a családi kötöttségektől.

Ám a korábban idézett kötetet olvasgatva nagy meglepetés ér bennünket. Ezek a hangulatos, érdekességükkel figyelmünket lekötő írások nehezen egyeztethető össze egy bohém ficsúr – vagy éjszakai pillangó – csupa mámor és szórakozás életformájával. Megírásukhoz sok-sok könyvtári munka, régi levelekben, naplókban végzett hosszadalmas kutatás, gondos jegyzetelés, értő tanulmányozás kellett. Sarolta-Sándornak rengeteg idejébe kerülhetett, amíg anyagait összegyűjtötte. A történeteket ugyanis nem a közlemények szerzője találta ki, hanem szorgos olvasás eredményeként másoknál bukkant rájuk. Alapos filológiai kutatás kellene ahhoz, hogy eljussunk ezek forrásai-

hoz, s megállapítsuk, mikor és mit tett hozzá a készen talált témához. Első olvasásra több ízben is régi újságokban megjelent élményleírásokat ismertem föl. Többnyire azonban csak találgathattam, miből dolgozhatott. Bizonyára használta a „történelmi” Vay család irattárát is, vagy legalább annak néhány dokumentumát. És igen tekintélyes műveltség – no meg magától értetődőnek tűnő nyelvismeret¹³ – kellett ahhoz, hogy rendszeresen megírja azokat a közönség figyelmét „eredetiségükkel” fölkeltő és fenntartó tárcákat, amelyek a szerkesztők közlési jóváhagyását elnyerték. Jókai vagy Mikszáth derűs iróniája ugyan nem jellemzi íráskészségét, de a késői olvasóval egy kiegyensúlyozott, megelégedett, kedélyes csevegőt tételezhet föl. Akiről nem derül ki, hogy férfi vagy nő. A lényeg, hogy hatásosan idézi föl a múltbeli nagy embereket, a figyelemre méltó eseményeket. Úgy, mint aki családi örökségként is nagyon közelről és nagyon jól ismeri azt, akiről és amiről beszél.¹⁴

•

A fentebb említett Kászonyi Dánielnek (1814–1886) számos könyve, köztük a kiegyezés ellen – és Kossuth függetlenségi szándékai mellett – érvelő, 1867-ig élete fontosabb fordulatait magába foglaló, *Magyarhon négy korszaka* című kötete jelent meg külföldön.¹⁵ A szerző Bécsben született, élete a fordultatos kalandok szüntelen sorozata. Már fiatalon német nyelvű regényeket írt, s a szabadságharc következtében emigrációban, majd a kiegyezés után tíz évig ismét Németországban élt. Hazatérése után újságíróként kereste kenyerét, 1881 és 1884 között a Népszava szerkesztője volt. Nagy szegénységben halt meg.¹⁶ Mielőtt a szociáldemokrata lap munkatársa lett, dolgozott a közélet megtisztításának programjával induló Függetlenségnél, ahol a húszéves Vay Sándor/Sarolta is megfordult. Apja, Vay László Kászonyit – a fent említett életrajzi emlékezés szerint – baráti alapon hívta magához gyóni házába, hogy feleségét angolra tanítsa. A Bibinek becézett kislánya ekkor két-három éves volt, messze attól az életkortól, hogy nevelője legyen. Kászonyit a megélhetési kényszer hamarosan az ország másik végébe vitte, ahol Vay Dániel fiainak lett a nevelője.¹⁷ Mivel ott nem kapta meg járandóságát, valószínűleg idézett könyve kiadása miatt ment Németországba – ahol hamarosan találkozott Saroltával és nagyanyjával, de az sem kizárt, hogy értük jött. Sőt, részese lehetett a családi döntésnek, noha ezt nem említi. Mindenesetre nagyon rossz véleménye volt a magyarországi nevelési viszonyokról, amit tudhatott a kislány is, aki nem akart az iskola és az ezzel járó tanulás rendjébe beilleszkedni. Egyebek között azt hallhatta tőle – amit mi olvashatunk –, hogy a nepotizmus miatt sok gyerek kérdezi: „Miért gyötörném magam tanulással? Anélkül is lehet nagyúr belőlem...” Sarolta úgy emlékezett a szökése után nem sokkal, Kászonyit a megélhetési kényszer máshová vitte Németországban az ő leánynevelő intézete közeléből, így csak átvitt értelemben indokolt nevelőjének tekinteni. Kászonyi hatására erősödhetett meg viszont lázadó hajlama, az öregedő férfi nem véletlenül szólíthatta őt ekkoriban Pukkancsnak.

Annyit érdemes itt Kászonyi önéletrajzi emlékeiből még kiemelni, hogy fiatalon nősült, első felesége jó családból való, szép bécsi nő volt, hűséges hozzá, talán akkor is, amikor távollétében csónakkal kelt át a Dunán, hogy másokkal táncolhasson. Ekkor fázott meg úgy, hogy fiatalon behalt. Azt írja: „olyan fényűzést” biztosított feleségének, „amelyet vagyoni” helyzete „el nem bírhatott”. Házaságukat boldogtalannak minősíti. Tizennégy éves unokahúgát vallja „legnagyobb szerelmének”, akit férjétől elhagyottan, négy gyermek anyjaként vett nőül azután, hogy a Vay családnál nevelősködött. „A szerelem lehet azonnal föllobbanó, de lehet sokkal inkább olyan is, amely lassan bontakozik, sőt éppen ellentétes érzelemből, gyűlöletből, utálatból, megvetésből – fordul át szerelemmé”, mint Shakespeare-nél, magyarázza. Nem tudható, a feleséggé vált unokahúg mit szolt ehhez, de könnyen lehet, hogy e romantikus elmélet megragadta a kamasz lány Sarolta figyelmét. Kászonyit erősen foglalkoztatta a szexuális szabadság, sokat írt az általa ismert Magyarországon széles körben elterjed házasságon kívüli (melletti) nemi élvezetek kihasználásáról. Mégsem idegen tőle az a fölfogás, hogy a szerelem nem a testi vágyakról szól, hanem a lélek világába tartozik. Összefüggésben azzal, hogy nála az emberi kapcsolatokat – és a politikát egyaránt – erős indulatok hatják át, ami egyáltalában nem akadályozza abban, hogy igen gyakorlatiasan és céltudatosan viselkedjék.¹⁸

Az emlékiratok többsége a megírásuk időpontjában érvényes írói álláspont igazolását szolgálja, mégis kevés elfogultabb – mások fölött egyoldalúan ítélkező – munkát olvastam Kászonyiánál. Ebben nyilván az is közrejátszik, hogy élete úgy indult, mintha igen „jó” sínre állították volna. Az 1832-es országgyűlésről szólva elsőként Kölcsey baráti érdeklődését emeli ki, majd szinte minden-

kivel személyes kapcsolatba került, aki akkor vezető szerepet játszott. Jellemző epizódja életének kapcsolata a Társalgási Egyesülettel, amelynek néhány tagját a spielbergi börtönbe zárták, s amelynek iratanyagát részletesen föltárta a kutatás. Besúgóí jelentések mellett a történetekről ismeretes saját írásos vallomása is. Annyit még erről, hogy neki magas helyről tanácsolták a Pozsonyból való távozást. Magával vitte Pulszky Ferenc iránti gyűlöletét, amit emigrációs nézeteltérések tovább fokoztak, majd az tett teljessé, hogy fiatalkori ismerőse a kiegyezés utáni Magyarországon sikeres és jómódú ember lett. Ő pedig haláláig megélhetési gondokkal küszködött. Viszont kitartott Kossuth eszméi mellett, s egyre radikálisabb politikai nézeteket képviselt.

•

Itt a helye, hogy eláruljam: kedvelem Rakovszky Zsuzsa fordulatos, meglepetésekkel teli, sodró nyelvű regényeit. 2011-ben megjelent *VS* című művét azonban csak 2020 nyarán fedeztem fel. Azt persze ránézésre is tudni lehet, hogy a két betű egyszerre jelenti Vay Sándort és Vay Saroltát. Nos, Dickens vagy Balzac is szeretett kora figyelmének előterében álló – azaz: divatos – témát választani. Ne is Beniczky Bajza Lenke, hanem az ő szintjükről tekintsük Rakovszky Zsuzsa igyekezetére, hogy jól eladható – a közfigyelemben forgó – kérdést állítson munkája középpontjába. Így találhatott rá a genderkérdés világdívatja¹⁹ idején arra a kellően kitérhető témára, miért lett Saroltából Sándor. Tudom, hogy a „homoszexualitás” létezik, nekem mégis elképzelhetetlen az azonos nemű iránti szexuális vágy mibenléte. Noha ennek a regényben meghatározó szerepe van, az író úgy formálja a történetet, hogy elkerüli a ma ugyancsak divatos pornójelenetek leírását.²⁰

A regény úgy is olvasható, hogy benne a nemcsere csak egy megrázkódtatásokkal teli kiábrándulási folyamat része. Különösen, ha Kászonyi emlékét figyelembe vesszük arról, hogy Vay László kezéből minden pénz kifolyt, és családja igen „laza” rendben élt. Ehhez járul az ő (kissé túlzott egyoldalúsággal) kiemelt „nevelő szerepe”, ami a nagyság kultuszával együtt Saroltába táplálta a hódítás vágyát és egy, a valóságtól független létszint ábrándvilágát. A regényben nincs rá közvetlen utalás, de az álmok világában otthonos Vay László talán azért öltözteti fiúnak a lányát, mert már születésekor fiúra vágyott. A regény befejező szakaszában az olvasó is megtudja, hogy Vay Lászlónak volt egy fia is, de róla a történet elbeszélője sokáig nem szól. Így föl se merül, hogy – amikor ő öt éves volt – születése nagy örömet okozhatott a családban, s csalódást neki. Gondosan elrejtji, hogy fő kedvencből a kevesebb figyelmet lekötő gyerek szerepébe juthatott. A fiú esetében a tanulásra épülő nevelés annyira sikeres volt, hogy Péter püspök lett (és misszionárius). Ismétlem: a regénybeli Sarolta elhallgatja, hozott-e változást – esetleg féltékenységet – életébe öccse születése, csak válságos helyzetében jelenik meg segítőként. Sarolta-Sándor kislánykorától nemcsak viselte a fiúruhákat, de azonosult is az ehhez tartozó szereppel. Felőnként is addig játszotta azt – a viselkedési szabályok szellemében –, amíg törvénysértés miatt le nem tartóztatták. Két elkülönülő világban élt, apjával és nevelőjével ellentétben elfogadta a kiegyezéskori viszonyokból adódó – sikeres – költő- és újságíró szerepet, ami – családi forrásokkal kiegészülve – lehetővé tette, hogy ne törődjön az anyagi gondokkal, a pénz uralmát ugyanúgy utasítsa el, mint a testét a lélek fölött. Ez utóbbi kelti a bonyodalmak közepén azt a benyomást, hogy fogalma sincs a szexualitásról, felnőtt korára csak undort érez annak minden változatával szemben. Mindennek megvilágítását szolgáló fontos motívum, hogy Sarolta gyermekkori halálos betegségéből fölgyógyulva magával hozza (talán helyette) meghalt ikertestvérének emlékét, aki „lelke másik fele” volt, erre vágyakozik álmai összeomlásáig. Ezért keres társként szeretőt, feleségeket, akiktől olyasmit vár, amit azok elképzelni sem tudhattak: az őket meghódító Sándor-Sarolta nagyságának, erejének csodálatát, s ezzel együtt a belőle hiányzó lobogó szerelem viszonzását.

A regény szerkezete kellően „modern”: a bevezető részben megismerjük Sándor-Sarolta döbbenet kétségbeesését, amikor számára érthetetlenül bebörtönzik. A vizsgálat dokumentumszerű földolgozását Sándor-Sarolta önvallomása követi addigi életéről. Drámaivá ezt az öncsalás mély átélése teszi. A látszat arra utal, a férfiszerep eljátszása miatt került bajba. Törvény elé azonban pénzügyi szélhámosság következtében idézik, és súlyos ítélet fenyegeti. A regény szerint Kászonyi – aki a börtön idején már rég meghalt – egész életében nagy hatással volt rá. Valójában idézett könyvének talán nincs is olyan oldala, ahol ne foglalkozna a pénz fontosságával. Ami életében nagyobb szerepet tölt be a szabadságvágnál, a szerelmi kapcsolatnál, a politikai sikernél. A minden-

napi világra vonatkozó ismeretanyagából azonban mintha semmit nem tartott volna szükségesnek átadni Sarolta-Sándornak, aki észre sem vette, hogy az ábrándok világszintjén kívül létezik egy másik, amiről tudomást kell vennie. Ennek szemléltetésére hivatott „Virgilje” – Zarándy –, aki úgy és ott csapja be, él vissza nemtörődőséggel, ahol és amikor akarja. Ő a regényben kissé idegen „elem”, az írói képzelet teremtménye, alkalmi szereplő, aki mindig ott avatkozik a történet menetébe, ahol annak – kisebb vagy nagyobb következménnyel – ki kell siklania. Tudatos „gazemberségével” kiválik a háttérrel adó bohém újságíró- és művészvilágból, áldozata végzetes gyanútlanossággal sétál be csapdjába. Sándor-Sarolta erre a börtönbeli megrázkódtatásig nem is jön rá, akkor is kell ehhez az orvos-pszichológus szakszerű segítsége, mert ezen múlik szabadlára kerülése. Ezek után bizony nagy csodának látszik, hogy a regény végén Sándor-Sarolta a gyakorlatias Svájcban, kávéügy-nökként érvényesül. Végül is az emberi világban minden lehetséges.

A lírai bevezető rész után – a fikció szerint – a börtönben szenvedő Sarolta-Sándor foglalja össze élettörténetét, s ennek alapján engedik szabadon az orvos-pszichológus javaslatára.²¹ Az összeomlásig és kijózanodásig vezetett elbeszélés látóterében azonban szerepjátékának alapvető kérdéseire nincs válasz. A regénybeli önvallomás lélektanilag legsikerültebb része a németországi leányiskola légkörének ábrázolása: ahogy a beszélő fölidézi a diáklány magányát, kiközösítettségét, kívül maradási szándékát. Kiszámíthatjuk: amikor a főszereplő a regény elején börtönben találja magát, negyvenéves, több mint két évtizede úgy játssza a férfi szerepét, hogy ismeretségi köre ezen nem botránkozik meg, noha – pl. Krúdy Gyulától tudjuk – tisztában voltak szerepjátékával. Megkönynyítette ezt, hogy a Wikipédián látható fényképe igazolni látszik férfi voltát. A látszat egyébként fontos szereplője a történetnek.

Megragadó a fiktív elbeszélő kamaszos vonzalma egy másik idegen és kiközösített kislányhoz, ami a serdülő életkorban nem jelent átlépést a *különös* viselkedés – a látszat és lényeg – határán. Regénybeli környezete nem tudhatott róla, hogy kamaszkorában Sarolta már magával vitt szökésekor egy másik lányt is. A látszat szerint minden rendben volt vele. Az is észrevétlen maradt, amikor első felnőtt szerelme, a nemi életben járatos színésznő visszautasította szerelmi ajánlatát. Társaságában azzal sem sokat törődtek, hogy megszőktetett és csalárdul feleségül vett egy lányt, aki nem akart egy másik jómódú férfi unatkozó felesége lenni, hanem a világot jelentő deszkákra – és a „grófné” címre – vágyott. Sándor-Sarolta e kapcsolat csődje miatt akart addigi életéből kilépni, és ment Ausztriába. Ott a hódítás ismét sikerült, de belépett a történetbe Zarándy, aki egy olyan pénzügyi műveletbe keverte bele, ami az újdonsült feleség apját rádöbentette a csalásra. Az ő följelentése következtében került fogságba Sándor-Sarolta. Csak beszámíthatatlanságának megállapítása menthette meg az elítéléstől. Életéből a „felnőtté”érés – vele a tudás- és a tapasztalatszerzés – szakasza kimaradt. Vallomása ezt már a színésznő-kaland – csak ironikus szöveggé olvasható – leírásában bizonyítja. Amennyiben következő szerelmi bonyodalmába nem lesz bízós vonzalma sodorja, és – ahogy állítja – nem is ellenállhatatlan érzelmei vezetik, óriási öncsalás szerelmi viszonzást várni. Márpedig a hódító férfi szerepének elképzelt logikáján kívül nincs indoka Emma megszőktetésének és – csalárd – feleségül vételének. Ráadásul Sándor-Sarolta elbeszélésének látókörén kívül marad mindaz, amit az ismeretlen pesti bohém világba cseppent vidéki „leányasszony” átél. Így nem tudható az sem, akadt-e valaki, aki a „feleségnek” világossá tette, hogy vélt férjének melyik testrésze hiányzik. Együttélésükbe Sándor-Sarolta un bele, és menekül más kalandokba, majd fut egészen Ausztriáig. Közben a tébolyda, a szellemidézés, a művészlét titkaiba betekintve keresi a különböző létszférák közti átmenetek titkait. Az álmában megjelent, elnyeléssel fenyegető víz rémképe kiegészül az abból kihúzott lány halott „senkivé” minősítésével. A tudatalatti fenyegető megszólalása ez szorongatott helyzetében? Amikor ő mindig arra vágyott, hogy valaki – valaki NAGY – legyen? Ám hiába reméli az énjét kiteljesítő újabb szerelmet: hiába remél valakit – mondja az orvos-pszichológusnak –, „akinek révén ábrándjaim ködvilágából átléphetek a valóságos világba, amely harmonikus, és érvényesül benne a »Természet rendje«...” De hol a gyermekkori játékaiban átélt harmónia? Uralhatja a lélek a testet? Vagy igaza van az orvos-pszichológusnak, hogy a szerelmet előidéző „ellenállhatatlan belső kényszer” szavakban megjeleníthetetlen?²² Ellenállhatatlan viszont az a belső kényszer, hogy miután átélve a „tévedések hármasságának” kétségeit, eljutott (a sikertelen) öngyilkosságig, személyiségének egészséges magja kivezeti a teljes csödből.

Második „házasságának” lelki tényezőiről a börtönben sem tudott beszélni, mert úgy érezte, felesége változatlanul szereti őt. (Noha apja már kijózanította a tényekkel szembesített lányát.) A kí-

vülálló orvos-pszichológus azonban rádöbben, hogy ez lehetetlen: „Ahhoz, hogy önt a történetek után is szeresse” a lány – mondta türelmesen –, „az kellene, hogy ugyanolyan természetellenes hajlamokkal legyen megverve, mint Ön. De ebben az esetben vajon Ön szeretné-e?” Föl kell adnia ábrándjait, és szembenézni azzal, amiről mindaddig nem akart tudni. Mert ugyebár már Vörösmarty megírta: „Ábrándozás az élet megrontója...” Sándor-Sarolta pedig „kancsalúl, festett” szerepbe feledkezett bele.

Esztétikai értékelés helyett a Wikipédiát idézném, mivel az alábbiak összhangban vannak a regény fiktív világával. A valóságban a bonyolult jogi ügy bírósági szakértője a világhírű Richard von Kraft-Ebing volt, aki *Psychopathia sexualis* című művének 166. esettanulmányában számol be a vizsgálat eredményéről. Eszerint a meg nem nevezett nő gondos „nevelésben részesült, nagyobb utazásokat tett atyjával, természetesen mindenütt, mint fiatal férfi, korán emancipálta magát, kávéházakba járt, sőt, kétes hírű helyektől sem idegenkedett, s nem átalott azzal dicsekedni, hogy egyszer lupanarban is utroque genu puella ült.²³ Gyakran részeg volt, kedvelte a férfisportot, igen ügyes vívó volt. Vonzódott a színésznőkhöz vagy más egyedülálló, lehetőleg nem egészen fiatal nőkhöz. »Legszívesebben csúnya, jelentéktelen kinézésű férfiakkal mentem női társaságba, hogy ezek ne homályosítsanak el; [...] A szellemességet a nőnél többre becsültem, mint a szépséget. [...] Szerettem, ha a nő szenvedélye költői fátyol igéző leple mögül nyilvánul meg. A szemérmertlenséget undorítótnak találtam a nőnél.«”

•

Sándor-Sarolta regénybeli alakjáról nehéz föltételezni, hogy könyvtárban vagy levéltárban régi történetek után nyomoz. A Vay Sándor néven megjelent írások legtöbbje a kiegyezés korának igényes, nagyra törő magabiztosságát sugározza. Mielőtt elolvastam Rakovszky Zsuzsa regényét, nem jutott eszembe, hogy a Sándor-Sarolta-ügyben mást lássak, mint nem túl érdekes szerepjátékot. A kiművelt emberfők bevezetőben említett országában számos férfi és nő tartott szeretőket, a szexuális élvezetet mindkét nembeliek gyakran házasságon kívül keresték. Művészek, írók, újságírók körülíratlan társaságának számos tagja volt rabja kábítószereknek, és élt a szabad szerelemnek.²⁴ Vajon a bohémek világában mi ragadta meg Sándor-Saroltát? Egyáltalában, miként került közéjük, hiszen enélkül is érvényesülhetett volna? Talán valaki rábukkan majd Vay Sarolta-Sándor titkait leplező leveleire, naplójára vagy emlékiratára! (Vagy ez már megtörtént, csak én nem tudom?)

Itt megállunk – noha messze még a Kánaán –, és várjuk az új eredményeket e meglehetősen rejtélyes történetben.

JEGYZETEK

¹ A *Magyar Hírmondó* sorozatban: Vay Sándor, *Régi magyar társasélet*, Magvető, Budapest, 1986.

² Írójuk közismerten Ignotus volt, a Nyugat szerkesztője.

³ Vay Sándor neve alatt jelent meg a *Régi világból* című kötet és a tízkötetes életmű-kiadás 1909-ben.

⁴ Az adósságban úszó Habsburg Birodalom már 1811-ben leértékelte és papírpénzzel helyettesítette a régi fizetőeszközöket. A magyar ellenzékiiséget e látogatás után szította föl az 1816-os – törvénytelennek tekintett – devalváció, aminek következtében a lakosság elvesztette megtakarításainak nagy részét.

⁵ Említésre kerülő, de a kötetben nem szereplő írásában Vay gróf(nő) meglepően tájékozott Martinovics politikai írásainak olvashatóságáról. Jelzés ez liberális érdeklődésének mélységére és szélességére.

⁶ A feliratok eredetileg latin nyelvűek lehettek, ha a városvezetők nem az anyanyelvüket, a németet részesítették előnyben. Ámbár ebbe Pest vármegye magyar tisztviselőinek is beleszólása lehetett. Talán éppen miattuk volt az ünnepség a pesti színházban, és nem Budán.

⁷ Vajon hol van Lerchenfeld?

⁸ Ma: Dubrovnik

⁹ Gróf Vay Sándor, *Kászonyi Dániel*, Pesti Hírlap, 1904. június 5. A járvány idején a cikk tanulmányozását a digitális másolata tette lehetővé. Ezúton köszönöm az MTA Könyvtár munkatársainak – kiemelten Kovács Orsolyának és Kiss Ildikónak –, hogy ehhez hozzásegítettek.

¹⁰ Reformkor, szabadságharc.

¹¹ Vay Sarolta Vay László (1823–1885) és Beniczky Sarolta (1837–1913) lánya volt.

¹² Az ő nevével különböztette meg a kritika a sikerkönyveket az „igazi” irodalomtól. Mert Lenke nagyságos aszszony bizony – ahogy ma angolosan mondanánk – bestsellereket írt.

¹³ Németül „mindenki” tudott, apja emigrációból hozta angol és francia nyelvtudását. A nevelő legfontosabb feladata a nyelvtudás tökéletesítése volt – a család tagjainál is.

¹⁴ 2012-ben megjelent egy kötet Gróf Vay Sándor neve alatt az *Andrássy-családról*, ehhez azonban nem sikerült hozzájutnom.

¹⁵ Kászonyi Dániel *Magyarhon négy korszaka*, Szépirodalmi, Budapest, 1977. Az eredeti német nyelvből magyarra fordította: Kosáry Domokos.

¹⁶ Csak halála után tudta fölkeresni nyomorúságos szobájában, mert éppen nem volt Pesten.

¹⁷ Fizetség nélkül hagyta el e családot, amelynek fejét először Kossuthhoz mérhető politikai tehetségnek, majd – akárcsak Deákot – árulónak minősítette. Idézett könyvében olvassuk: „Sehol a világon nem olyan otthonos dolog a hitszegés, besúgás, árulás, hazugság, szócsavarás, hamis eskü, mint Magyarországon.”

¹⁸ Nem kis dolog, hogy német könyviadókából – főleg kalandregényekkel – elegendő pénzt csikart ki ahhoz, hogy írásaiból évtizedekig megéljen.

¹⁹ A genderelmélet irodalomtudományi munkák révén jutott el Magyarországra a nyolcvanas–kilencvenes években. Főleg az anglicisták figyelmét ragadta meg, éppen Rakovszky Zsuzsa korosztályából.

²⁰ A regénybeli Sarolta-Sándor azt állítja, részeg állapotban jutott el a szexuális élmény kapujába, a hivatásos szolgáltatótól azonban oly mértékben undorodott, hogy az „egészet” sívárnak, undorítósnak érezte. Nála a nemi vonzerő a szív és lélek titkos, megismerhetetlen világába van zárva, ami távolról sem egyedülálló az irodalomban.

²¹ „Hét éjszakám ráment – valóságos románt írt össze, s kézírása is vélhetőleg feldúlt lelkiállapotát tükrözte, mert csak nagy nehezen sikerült kusza sorait kiselabizálnom. Megvallom, vegyes érzésekkel olvastam: a személyt, kitől a paksamétát átvettem, sehogy sem sikerült képzeletemben egyé olvasztanom azzal a másikkal, kinek képmása az írásokból bontakozott ki...” – írja a regény dr. Birnbacher nevű szakértője.

²² „Normális esetben ugyanis a valóság szabályszerűségeinek és kötöttségeinek sokoldalú érzékelése az élet során kifejleszt egy olyan másodlagos Ént, amely ráépül a pusztán érzéki impulzusokból és utánzásból kialakuló, elsődleges gyermeki Énre. Ebben a tágasabb Énben pedig a saját nemi jelleggel összeegyeztethetetlen szexuális érzések megtalálják a maguk ellensúlyát, amely gátlás formájában jelentkezik. A rendhagyó szexuális érzések patológikus jelenségek, amelyek az idegbeteg emberek kényszerképzetek közé tartoznak. Ezeknek a kényszerképzeteknek az intelligencia korlátozó működésének meggyengülése enged teret, vagyis ezekben az esetekben erősen gyöngül a nagy agyfélteke működése, melynek hivatása lenne ellenállást kifejteni az alacsonyabb rendű agrészekben keletkező, intenzív készletések ellen” – mondja a tudományos magyarázat.

²³ Bordélyban üldögélt, noha nőnek született.

²⁴ Láthatjuk ezt például Csáth Géza vagy Kosztolányi életrajzában.

